

Галина КУНДЄЄВА, Ольга СОЛОМКА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто особливості формування продовольчого ринку у зв'язку з трансформаційними змінами в економіці країни. Досліджено основні фактори, що визначають обсяги попиту та пропозиції товарів на продовольчому ринку: купівельна спроможність населення, ринкова ціна, структура ринку, торговельна політика держави (експорт і імпорт продуктів харчування), державне регулювання ринкових відносин.

Трансформація економіки України потребує формування відповідного ринкового середовища, без якого неможливий цивілізований продовольчий ринок. Побудова вітчизняної економіки наприкінці минулого сторіччя супроводжувалась дуже повільним формуванням ринкових відносин і проведенням реформ. Неефективні інституції, трансформація яких не була завершена за двадцять років незалежності України, становлять одну з головних проблем у підвищенні конкурентоспроможності України. Особливо це стосується товарних ринків, насамперед продуктового, ефективність якого обмежена сезонністю виробництва, обмеженням терміном зберігання і реалізації продукції, великим асортиментом та взаємозамінністю й взаємодоповнюваністю харчових продуктів. Значущість і роль продовольчого ринку в економіці держави та житті суспільства зумовлена необхідністю забезпечення громадян країни достатньою кількістю економічно доступних для них продуктів харчування і це відповідно зумовлює необхідність його державного регулювання.

Дослідженню стану продовольчого ринку присвячували свої роботи такі вчені-економісти, як О. Біттер, П. Борщевський, В. Власов, В. Ільяшенко, Р. Мудрак, М. Нетяжук, Б. Пасхавер, І. Райнін, П. Саблук, Г. Черевко, О. Шевченко та багато інших. У їхніх дослідженнях сформульовані основні способи й методи вивчення впливу різних чинників на перебіг ринкових процесів. Вченими зазначено, що продовольчий ринок має свою структуру, свої специфічні суперечності, насамперед між збільшенням обсягів продовольчої продукції АПК і платоспроможністю сільськогосподарських товаровиробників; між зростанням потреб на продовольчу продукцію та можливостями її ринкового стимулювання. Вітчизняні вчені (Є. Мішенін, В. Зіновчук, О. Березін, В. Перебийніс, В. Губенко, М. Дем'яненко, М. Гладій та ін.) наголошують, що головною проблемою сучасного розвитку України є формування цивілізованих прозорих каналів просування продукції від виробника до кінцевого споживача через розвиток інфраструктури продовольчого ринку. Сучасне сільськогосподарське виробництво України має значні проблеми, але, на наш погляд, створення ефективної мережі просування аграрної продукції від виробника до споживача на основі використання досягнень сучасного менеджменту, логістики, ефективного маркетингу та фінансової обґрунтованості забезпечить паритетність економічних інтересів виробників, переробників і кінцевих споживачів.

Мета статті. Аналіз наукових праць вказує на те, що продовольчий ринок формується і розвивається під впливом ринкових законів та у певному макроекономічному середовищі, переважно у режимі саморегулювання, хоча і не виключає елементів державного регулювання. Підвищення ефективності ринку продовольства потребує розробки раціональної стратегії його розвитку. Для цього насамперед потрібно всебічне дослідження формування попиту та пропозиції продовольчих товарів. Саме тому метою статті є дослідження основних факторів, що визначають обсяги попиту та пропозиції товарів на продовольчих ринках: купівельна спроможність населення, ринкова ціна, структура ринку, торговельна політика держави (експорт і імпорт продуктів харчування), державне регулювання ринкових відносин.

Результати. Продовольчий ринок є сферою взаємодії його суб'єктів, до яких з боку формування пропозиції зараховують виробників сільськогосподарської продукції, переробні підприємства (підприємства харчової промисловості), оптові і роздрібні торговельні підприємства, а з боку формування попиту – споживачів продовольчих товарів. Аналіз наукової літератури дає змогу розглядати ринок продовольчих товарів як сукупність економічних взаємовідносин щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання харчових продуктів з метою задоволення життєво необхідних потреб та отримання доходу його суб'єктами відповідно до виконуваних ними функцій [140, с. 2]. Оскільки в сучасній економічній науці розмір продовольчого ринку ототожнюють з обсягом споживання продуктів харчування, необхідним стає дослідження купівельної спроможності населення. Найбільш суттєвими серед багатьох факторів, що її визначають, є ціна товару та дохід споживача. Аналіз багатьох наукових праць свідчить, що агрегований попит на життєво необхідні товари, до яких належать продовольчі продукти, нееластичний. Попит на окремі продукти харчування характеризується доволі високою чутливістю до динаміки доходів, зокрема продуктів харчування з високим вмістом доданої вартості (м'ясо та молочні продукти) [3]. Тому вважаємо за необхідне насамперед дослідити процес формування й розподілу доходів населення.

Сучасна методика розрахунку доходів населення базується на системі національних рахунків і охоплює:

- дохід від зайнятості – заробітна плата найманих працівників, премії та інші заохочування;
- дохід від самозайнятості – прибуток підприємців від здійснення підприємницької діяльності, а також змішаний дохід;
- дохід від власності – дивіденди акціонерів, рента, банківський відсоток;
- трансфертні платежі – благодійні виплати та державна допомога.

Аналіз статистичних даних структури загальних доходів домогосподарств України свідчить, що найбільш вагомим джерелом доходів є заробітна плата, розмір якої стабільно зростає, починаючи з 2001 р. У середньому за період 2000–2008 рр. річні темпи приросту номінальної заробітної плати були не нижчими за 21%, а впродовж 2001, 2005, 2008 р. цей показник дорівнював майже 35%. Це сприяло зростанню частки надходжень від оплати праці у структурі доходів домогосподарств з 42,5% у 2001 р. до 49,4% (у містах – до 55,6%) у 2008 р., але у 2009 р. спостерігалось зменшення цього показника – до 47,9%, а у містах – до 53,4% [4]. У країнах ЄС частка заробітної плати в собівартості готової продукції становить майже 60%, тоді як в Україні – 14%, що і пояснює відповідний її розмір. Мінімальна заробітна плата в Україні у 2009 р. становила 605,0 грн., або 91,8% від прожиткового мінімуму [5]. Водночас слід зазначити, що темп зміни реальної зарплати є нижчим за темп зміни номінальної зарплати (рис. 1).

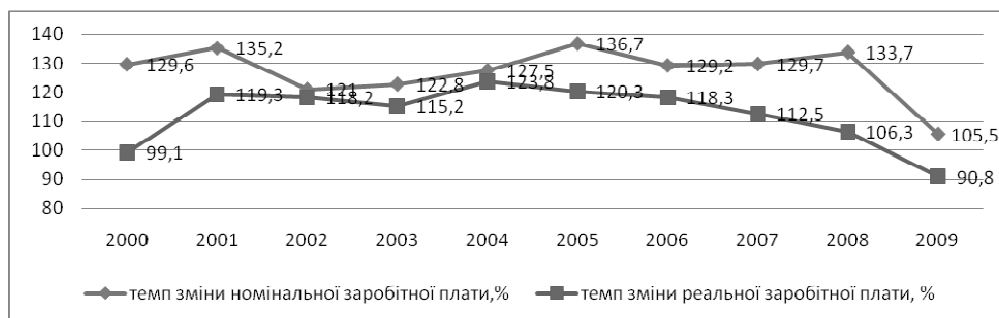

Рис. 1. Динаміка зміни номінальної та реальної зарплати, %

Друге за вагомістю місце у структурі доходів становлять доходи населення у вигляді соціальної допомоги і трансфертів, що повільно зростали з 21,9% у 2001 р. до 23,1% у 2008 р. Але у 2009 р. їхнє зростання становило майже 3%, а загальний обсяг у структурі доходів – 26%. Тобто понад чверть сукупного доходу населення становить дохід від держави у формі соціальної допомоги, а найбільша її частини – це пенсії. На думку багатьох експертів, співвідношення між мінімальним і максимальним розміром пенсії становить в Україні майже 75 разів. Водночас для розвинутих країн цей показник не перевищує 10 разів.

Третє місце у структурі доходів населення становлять доходи від підприємницької діяльності та від власності, які дорівнювали 16% у 2001 р. і зменшилися до 14,7% у 2008 р. Проте, на нашу думку, саме ці доходи і зумовлюють майнове розшарування населення в Україні. Доказом цього є дослідження багатьох незалежних аналітичних центрів, які визначають, що на приватних підприємствах майже 50% бізнесменів України створюється 62% ВВП країни [3].

Необхідно зазначити, що протягом останніх десяти років внутрішня політика України була орієнтована на вирішення питань подолання бідності та збільшення особистих доходів громадян. Про це свідчить прийняття Указу Президента України “Про стратегію подолання бідності” № 637/2001 від 15.08.2001 р. Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності” № 1712 від 21.12.2001 р., а також Закону України “Про основи національної безпеки України” № 964-IV від 19.06.2003 р. та Указу Президента “Про Стратегію національної безпеки України” № 105/2007 від 12.02.2007 р. і розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення” [6**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Результатами цих дій стало зменшення частки населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум, більш ніж у 4 рази – з 80,2% у 2000 р. до 21% у 2009 р. (18% у 2008 р.). Проте це скорочення ще не настільки суттєве: майже кожний п'ятий українець має середньомісячний загальний дохід, нижчий за прожитковий мінімум. Такий низький дохід не може позначитися на рівні споживання продуктів харчування (табл. 1). Розрахунки, які подані у табл. 1, свідчать про те, що фізіологічна норма споживання продовольства досягнута тільки у споживанні цукру, більше за цю норму споживається картопля, хліб і хлібні продукти.

Таблиця 1

Рівень фактичного середньодушового обсягу споживання продовольства
відносно фізіологічних норм в Україні за 2000–2009 рр.

Показники	Фізіологічна норма споживання	Рівень фактичного споживання продовольства за роками:										
		1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
М'ясо і м'ясопродукти	80 кг	0,85	0,41	0,39	0,41	0,44	0,49	0,49	0,53	0,58	0,64	0,63
Молоко і молочні продукти	380 кг	0,98	0,52	0,54	0,59	0,59	0,59	0,59	0,62	0,59	0,56	0,56
Яйця	300 шт.	0,91	0,55	0,6	0,7	0,71	0,73	0,79	0,84	0,84	0,87	0,91
Риба і рибопродукти	20 кг	0,88	0,42	0,55	0,6	0,6	0,62	0,72	0,71	0,77	0,88	0,76
Цукор	38 кг	1,32	0,97	1,05	0,95	0,95	1	1	1,05	1,05	1,08	1,00
Олія та інші рослинні жири	20 кг	0,58	0,47	0,5	0,54	0,57	0,65	0,68	0,68	0,72	0,75	0,77
Картопля	125 кг	1,05	1,08	1,12	1,06	1,1	1,13	1,09	1,07	1,04	1,06	1,06
Овочі та баштанні	160 кг	0,64	0,64	0,66	0,68	0,71	0,72	0,75	0,79	0,74	0,81	0,86
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90 кг	0,52	0,32	0,29	0,32	0,37	0,38	0,41	0,39	0,47	0,49	0,51
Хліб і хлібні продукти	110 кг	1,28	1,14	1,18	1,19	1,14	1,15	1,13	1,09	1,05	1,05	1,02

Джерело: розраховано авторами на основі даних Держкомстату [3].

Сучасна економічна ситуація в Україні складається таким чином, що реальне зростання доходів населення не можливе як під впливом внутрішніх, так і зовнішніх чинників (політика МВФ). Проте постає питання про можливість збільшення попиту на продукти харчування за рахунок зменшення рівня диференціації доходів населення країни. Саме тому досліджена залежність між рівнем диференціації доходів населення та рівнем фактичного споживання основних груп продуктів харчування відносно фізіологічних норм їхнього споживання (табл. 2).

Проведений аналіз вказує на те, що для українських громадян, які мають найнижчі доходи, фактичне споживання харчових продуктів значно менше за фізіологічну норму, а за окремими групами, такими як м'ясо і м'ясопродукти, молоко та молокопродукти й фрукти, ягоди, горіхи, виноград, – менше, ніж половина фізіологічної норми харчування.

Необхідно також зазначити, що нерівномірність розподілу доходів населення країни зумовлена не тільки внутрішніми чинниками, а й зовнішніми. Природу виникнення високої диференціації доходів населення деякі вчені пояснюють недосконалістю існуючої світової фінансової системи. На думку відомого вченого М. Алле, відмова від жорсткого валютного курсу та повсюдне впровадження плаваючих валютних курсів і проведення політики глобалістської лібералізації зовнішньої торгівлі провокують збільшення нерівності доходів населення країни [7]. Доказом того є те, що у розвинутих країнах і в країнах, що розвиваються, саме з переходом до системи плаваючих валютних курсів почалося стале зростання коефіцієнта Джині. Наприклад, для США за 1970–2000 рр. цей коефіцієнт зріс від 0,394 до 0,462. Подібні тенденції були характерні для найбільш розвинутих країн [7].

Таблиця 2

Рівень споживання продуктів харчування у домогосподарствах за квінтільними (20%-ми) групами за рівнем середньодушових загальних доходів у 2009 році відносно фізіологічних норм споживання

Показники	Фізіологічна норма споживання, кг	за квінтільними (20%-ми) групами					із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму
		перша	друга	третя	четверта	п'ята	
М'ясо і м'ясопродукти	80	0,50	0,62	0,72	0,84	1,04	0,47
Молоко і молочні продукти	380	0,46	0,56	0,63	0,71	0,83	0,45
Яйця, шт.	300	0,68	0,76	0,80	0,84	0,88	0,68
Риба і рибопродукти	20	0,78	1,02	1,14	1,26	1,50	0,78
Цукор	38	0,85	0,98	1,07	1,11	1,17	0,82
Олія та інші рослинні жири	20	0,96	1,08	1,14	1,20	1,26	0,96
Картопля	125	0,73	0,78	0,79	0,80	0,78	0,73
Овочі та баштанні	160	0,58	0,69	0,79	0,86	0,98	0,56
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90	0,29	0,37	0,47	0,57	0,76	0,27
Хліб і хлібні продукти	110	0,94	1,00	1,05	1,05	1,05	0,92

Джерело: розраховано авторами на основі даних Держкомстату [4].

Що ж до України, то, на нашу думку, зростання диференціації доходів населення значною мірою зумовлено внутрішніми факторами, насамперед, "приватизаційними" реформами та відміною принципу стримування диференціації в оплаті праці. Важливим на сьогодні є не стільки абсолютні цифри, скільки існування загальної тенденції зростання майнового розшарування, починаючи з 1991 р. Однак слід зауважити, що у соціально орієнтованих країнах, зокрема, у Швеції, Данії, Норвегії, внаслідок державного регулювання співвідношення між доходами 10% найбагатших і 10% найбідніших громадян країни підтримується на рівні 4 – 5 разів.

Іншим фактором, що визначає купівельну спроможність населення та відіграє роль ринкового індикатора стану продовольчого ринку, є ціна, формування якої відбувається за рахунок взаємодії попиту та пропозиції. Відповідно обсяг пропозиції продовольства створюється за рахунок поставок вітчизняної, імпортованої сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки, що здійснюється підприємствами харчової промисловості. Динаміка зміни обсягів виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів запропонована у табл. 3. Глобальна світова криза позначилась на обсягах виробництва певних груп продовольства, про що свідчать дані табл. 3, а зростання обсягів виробництва деяких груп продовольства зумовлено можливістю їхнього експорту.

Таблиця 3

Індекси промислової продукції підприємств з виробництва харчових продуктів,
напоїв і тютюнових виробів за видами діяльності
(відсотків до попереднього року)

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	118,2	108,4	120,0	112,4	113,7	110,0	107,5	97,9	94,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв у тому числі	117,5	107,8	120,1	112,2	113,3	110,1	10,8	97,7	94,7
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	89,2	130,0	126,1	115,3	111,6	113,6	119,4	96,2	88,6
перероблення та консервування овочів та фруктів	127,3	122,5	139,3	120,3	129,8	111,8	121,2	97,5	84,1
виробництво олії та тваринних жирів	97,2	110,0	132,8	109,1	107,9	125,3	109,9	89,7	130,1
виробництво молочних продуктів та морозива	134,9	98,1	113,6	120,7	115,6	93,5	107,8	93,2	90,1
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	106,0	102,9	105,1	116,3	95,3	94,2	109,8	107,1	92,8
виробництво інших харчових продуктів з нього	118,9	102,4	120,8	103,3	107,4	113,6	95,7	98,3	91,7
виробництво хліба та хлібобулочних виробів	103,0	98,0	107,2	105,7	103,0	100,6	97,3	98,5	90,7
виробництво сухарів, печива, пирогів і тістечок тривалого зберігання	117,7	117,1	124,1	126,1	118,4	124,0	105,9	104,4	90,8
виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів	115,8	101,3	111,9	112,5	111,2	100,7	109,0	102,6	97,7
виробництво напоїв	123,3	116,2	118,0	115,7	124,0	109,6	113,3	100,4	92,7
Виробництво тютюнових виробів	128,4	115,9	118,3	115,0	118,2	109,5	104,9	99,5	87,4

Джерело: розраховано авторами на основі даних Держкомстату [4].

Досліджуючи ціновий фактор як у формуванні обсягів споживання, так і обсягів пропозиції, необхідно зазначити, що важливою характеристикою стану ціноутворення у продовольчому комплексі є частка сільськогосподарської ціни в кінцевій ціні продуктів харчування. Останнім часом в Україні ця частка значно коливається, підвищуючись у неврожайні роки і знижуючись в урожайні (табл. 4).

Таблиця 4

Індекси цін споживачів і виробників продовольства
 (до попереднього року, відсотків)

Показник	2005	2006	2007	2008	2009
Індекс споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9
Індекси цін виробників харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів	109,3	105,8	114,0	127,5	115,9
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарського виробництва	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4
У тому числі					
продукція рослинництва	95,5	114,1	157,7	95,2	109,1
продукція тваринництва	129,5	88,8	115,8	147,4	101,4

Джерело: розраховано авторами на основі даних Держкомстату [4].

Наведені в табл. 4 дані свідчать про перевищення індексу споживчих цін на продовольчі товари над індексом цін виробників харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів та індексом цін реалізації продукції сільськогосподарського виробництва. Найбільший розрив спостерігався у 2008 р., на цей період припадає початок світової економічної кризи.

Слід зазначити, що відповідно до чинного законодавства ціни на товари народного споживання, в тому числі на значну частину продовольчих товарів, формуються вільно [9]. Ціна на продовольчі товари, яку визначають виробники, розраховується здебільшого на основі витратного методу, тобто підприємство визначає суму витрат на одиницю продукції і додає до них максимально можливий прибуток та відповідні податки. Величина прибутку залежить від прийнятої норми рентабельності, середня норма прибутку за видами економічної діяльності подана на рис. 2.

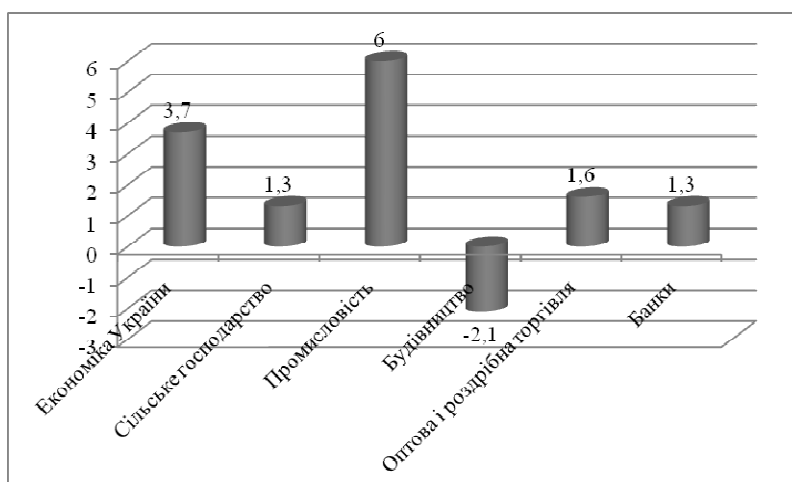

Рис. 2. Норма прибутку в економіці України та за видами економічної діяльності в середньому за 2001–2009 рр., %

Реалізація сільськогосподарської продукції, продукції харчової промисловості та імпортованих товарів відбувається через торговельну мережу. Ціна пропозиції продуктів продовольства визначається не тільки його виробниками, а й торговель-

ними посередниками. Таким чином відбувається зміщення ринкової влади від виробника до торговельного посередника. Ринок не може існувати без посередницьких структур, але загальна тенденція для України така, що чисельність посередників перевищує допустимі межі. До основних причин, що спровокували виникнення такої кількості посередників, можна зарахувати:

- відсутність у дрібних фермерів та господарств населення можливості реалізації власної продукції через продовольчі ринки;
- руйнація системи заготовок надлишків сільськогосподарської продукції господарств населення;
- небажання товаровиробників займатися реалізацією власної продукції.

З іншого боку, великі торгові мережі створюють такі умови співпраці на ринку продовольства, які не сприяють розвитку харчової промисловості. По-перше, – це відсутність передоплати торговельними підприємствами за отриману готову продукцію та затримка повернення коштів після її реалізації. По-друге, – це створення значної торговельної націнки на продукти харчування. Підтвердженням цього є здійснений порівняльний аналіз вітчизняного та американського ринків м'яса і м'ясопродуктів. Відповідно до того, що американська економічна система є відкритою ліберальною моделлю змішаної економіки із жорстким антимонопольним законодавством, а ціни товарів і послуг, які утворюються на ринку США, належать до категорії цін, що формуються за законами відносно досконалого конкурентного ринку і вважаються конкурентними, ми обрали саме цей ринок. Так, у США за станом на 2008 р. співвідношення між оптовими та фермерськими цінами на свинину становило 180%, між роздрібними та оптовими цінами – 104%. Тобто торговельна націнка на свинину в роздрібній мережі США дорівнювала 4%.

Розрахунки співвідношення між оптово-відпускними та закупівельними, а також роздрібними та оптово-відпускними цінами на деякі види м'яса в Україні наведені у табл. 5. Отримані розрахунки вказують на те, що вітчизняний ринок м'яса не є ринком досконалої конкуренції. На відміну від ринку США, співвідношення між роздрібними та оптово-відпускними цінами на свинину на ринку України становить 45%. Слід зазначити, що у 2009 р. його монополізація стала ще більшою, про що свідчать відповідні розрахунки у табл. 5.

Таблиця 5

Рівень середньозважених цін на основні види м'яса в Україні у 2008–2009 рр.

Види продукції	Закупівельні (грн./т)		Оптово-відпускні (грн./кг)		Роздрібні (грн./кг)		Співвідношення між закупівельними та оптово-відпускними цінами		Співвідношення між оптово-відпускними та роздрібними цінами	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
М'ясо ВРХ	8982	11435	18,49	25,59	23,8	35,7	2,06	3,12	1,29	1,40
М'ясо свиней	9094	16168	17,6	25,59	25,47	38,92	1,94	2,41	1,45	1,52
М'ясо птиці	–	–	11,33	25,59	14,02	17,02	–	–	1,24	0,67

У 2010 р. ця тенденція зберігалася. Так, у січні 2010 р. ціна на варені ковбасні виробі у "Сільпо" зросла на 37%, у "Фуршеті" – майже на 45%, а у "Великій кишені" – на 38%. Така значна націнка на м'ясо та м'ясопродукти знижує попит і понад 10% м'ясної продукції повертається м'ясопереробним підприємствам у зв'язку з закін-

ченням терміну зберігання внаслідок завищення цін торговельними підприємствами. Утилізація поверненої продукції здійснюється за власні кошти підприємства, що негативно впливає на собівартість готової продукції.

Загалом виходить, що кожна ланка в товаропровідному ланцюжку працює проти інших, не менш важливих ланок, а всі вони разом – проти споживачів. Виробників сільськогосподарської сировини не влаштовують закупівельні ціни, відповідно переробні підприємства не задоволені “поборами” торговельних мереж, а покупці не задоволені зростанням цін. Ця проблема не створена економічною кризою. Вона існувала і раніше, але на той час дефіцит бюджетів усіх учасників ринку можна було знівелювати доступними кредитами. На сьогодні практично не можливо отримати кредити, а якщо банки і дають їх, то під високий відсоток. У такій ситуації, коли кредити малодоступні, а підвищення добробуту й соціального захисту населення не відбувається, необхідно шукати нові інструменти для подолання торговельного монополізму. В Україні значно менше торговельних площ у розрахунку на покупця, ніж у державах Євросоюзу, тому збільшення підприємств торгівлі сприятиме загостренню конкурентної боротьби як за покупців, так і за постачальників. Саме це і може привести до зниження роздрібних цін на продукти харчування. Отже, торговельне посередництво сприяє загостренню цінового конфлікту попиту та пропозиції.

Наступним етапом дослідження є структура ринку продовольства. Аналіз наукової та практичної літератури дав змогу виділити таку особливу рису: розподіл ринку продовольства на ринок товарів для бідних і ринок товарів для багатих. Перший сегмент – ринок для багатих – це продукти високої якості, які вироблені відповідно до ДСТУ. На цей сегмент припадає не більше 20% від усієї виробленої продукції. Другий сегмент – ринок товарів для бідних – це продукти невисокої якості, які вироблені відповідно ТУ і мають відносно низькі ціни. Слід зазначити, що саме значна диференціація доходів населення призвела до формування дуже великого за розміром ринку товарів для бідних.

Розшарування ринку продовольства на ринок товарів для бідних і ринок товарів для багатих зумовило особливості дії ринкового механізму. Основною особливістю ринку товарів для багатих як у нашій країні, так і закордоном є те, що якість продуктів цього сегменту не може бути знижена, але можливим є зростання цін. Для ринку товарів для бідних властиве протилежне – ціни в кожний момент не можуть перевищувати певний рівень, зумовлений вартістю споживчого кошика, що забезпечує фізіологічні потреби людини. Існування цих двох сегментів зумовлює не тільки застосування різних технологій при виробництві однакових груп товарів, як наприклад, йогуртів і варених ковбасних виробів, а й застосування різних технологій у створенні сировинної бази. Так, відповідно до специфіки сільського господарства, для першого сегменту ринку формуються Eco, BIO або Organic виробництва продовольства.

Зазначимо, що найбільш давню історію має “біодинамічне” землеробство. Біодинамічний напрямок розглядає все живе як збалансоване ціле в масштабах не тільки земних, а й космічних взаємозв'язків. У країнах Заходу існує ще кілька напрямків альтернативного землеробства, що відрізняються від біодинамічного, найбільш поширеним є орґано-біологічне, яке, на відміну від біодинамічного, не враховує вплив космічних ритмів. Всі альтернативні технології сільського господарства мають ряд загальних і специфічних принципів, які визначають характеристики кінцевих харчових продуктів. Однією з основних переваг є відсутність генно-модифікованих компонентів.

Технології виробництва харчових продуктів для другого ринкового сегменту дають змогу отримати харчові продукти на основі їхньої модифікації (ГМ-продукти)

або повної рекомбінації з штучних інгредієнтів. Всі основні групи продовольчих товарів мають продукти із вмістом харчових добавок, але найбільша частина такого товару припадає на ринок м'ясо-молочних і кондитерських товарів (85–90%), найменша – на зерноборошняні та плодоовочеві (близько 5%) [8].

На думку В. Л. Мамалигіної, основою класифікації технологій виробництва продуктів харчування має бути Нова екологічна парадигма, що дозволяє виділити нові наукові підходи до класифікації харчових продуктів на ринку України (табл. 6) [12].

Таблиця 6

Класифікація харчових продуктів на основі Нової екологічної парадигми

Функції харчових продуктів, що впливають на людину як біофізичного компонента природного середовища.		
Руйнівна	Не має вираженого впливу	Зберігаюча
Екофобний продукт <ul style="list-style-type: none"> • ГМ-продукт • Штучний • Синтетичний • Продукт, вироблений за прискореними технологіями 	Нейтральний продукт Традиційний продукт	Екофільний продукт <ul style="list-style-type: none"> • Екопродукт • Біопродукт • Органічний продукт • Біодинамічний продукт

Всі сфери життєдіяльності людини обмежені екологічними законами, тому основою сегментування ринку продовольства можуть бути функції харчових продуктів, виражені як руйнування або збереження людини (споживача) як біофізичного компонента природного середовища.

За проведеними дослідженнями В. Л. Мамалигіної було запропоновано виділити ринок традиційних продуктів і ринок продуктів, вироблених з використанням принципів альтернативної технології (екологічного, біологічного, органічного та біодинамічного сільського господарства), та виокремити ринок безпечного продовольства [12]. Проте, на нашу думку, ринок безпечного продовольства – це основа ринку продовольства для заможних, тобто є ринком продовольства першого сегменту.

Наступним етапом дослідження є вплив торговельної політики держави на формування ринку продовольства. Розробка та регулювання зовнішньоторговельної політики в Україні на законодавчому рівні здійснюється Верховною Радою України як вищим органом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Україна стала членом СОТ і після майже 15 років переговорів досягла взаєморозуміння щодо торгівлі товарами та послугами з 52 країнами-членами Робочої групи. Тривалий переговорний період дав змогу Україні поступово впровадити певні свої зобов'язання ще до офіційного вступу в СОТ. Саме це, а також економічне зростання країни протягом 2000–2007 рр. і сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура знайшли відображення в динаміці зовнішньої торгівлі. Так, протягом 2005–2009 рр. експорт товарів і послуг становив близько 47% від ВВП, імпорту – близько 50%, що зумовлює високу чутливість динаміки реального ВВП від коливань світової кон'юнктури, обмінних курсів і тенденцій економічного розвитку країн-партнерів. Динаміка імпорту (експорту) основних видів продукції харчової та переробної промисловості України зазначена на рис. 3.

Традиційними ринками збуту продукції вітчизняного сільського господарства є країни СНД, ЄС та Північної Африки, а також Середнього Сходу. Країни СНД, зокрема Росія, залишаються основними імпортерами продукції молочної галузі, тоді як в Африку, Азію та ЄС більше експортуються зернові та олійні культури.

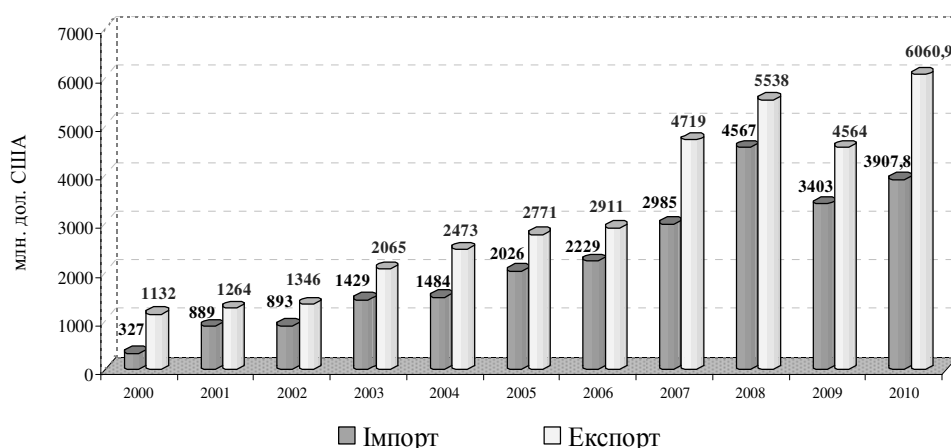

Рис. 3. Динаміка імпорту (експорту) основних видів продукції харчової та переробної промисловості України

Структура експорту продукції харчової та переробної промисловості подана на рис. 4. Проте структура експорту в подальшому зазнає змін, що насамперед пов'язане з закінченням дії перехідних періодів. Слід зазначити, що перехідні періоди встановлені для 320 тарифних ліній, що становить близько 3% від загальної товарної номенклатури України, до яких належать і окремі продовольчі товари (деякі сорти м'яса, риби, насіння, алкогольних напоїв).

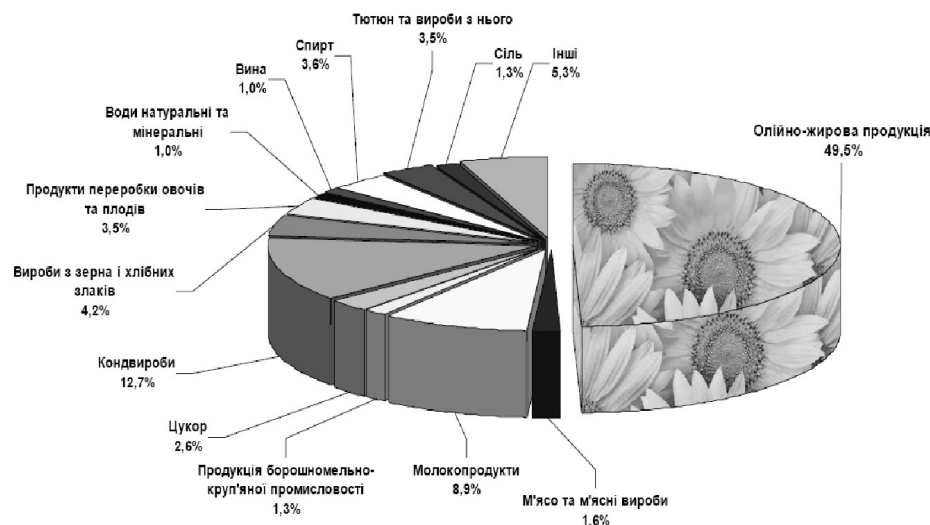

Рис. 4. Структура експорту продукції харчової та переробної промисловості України в 2010 р.

Максимальний перехідний період становить 5 років (до 2013 р.), хоча більшість із них закінчується в 2010–2011 рр. Після перехідного періоду середньозважена ставка митного тарифу буде 5,1% у 2013 р., у тому числі 10,1% – для сільськогосподарських продуктів (4,8% – для промислових товарів). Крім того, Україна матиме

нульові ставки ввізних мит на 10% тарифних ліній сільськогосподарської продукції і на понад третину тарифних ліній промислової продукції. Максимальні зв'язані ставки можуть бути застосовані до товарів харчової промисловості, а саме до цукру (50%) та соняшникової олії (30%).

Останнім етапом дослідження є вплив державного регулювання у формуванні ринку продовольства. Основне завдання державного регулювання розвитку ринку продовольства полягає у реалізації соціально-економічної політики держави в сфері виробництва, розподілу і реалізації продовольства у контексті забезпечення продовольчої безпеки країни та збереження екологічної рівноваги навколишнього середовища [10]. Аналіз наукових праць дозволяє зазначити такі викривлення в системі державного регулювання щодо формування ринку продовольства [8; 10; 11]:

- з боку пропозиції – неефективна політика держави щодо підтримки сільського господарства; неефективна фіскальна політика, яка пов'язана з необхідністю коректив податкового ухилу на користь агрохолдингів та урбанізованих зон з метою достатнього податкового припливу до бюджетів сільських громад; неефективна система оподаткування, зокрема механізм відшкодування ПДВ, що упродовж багатьох років в Україні не ліквідує заборгованість з відшкодування ПДВ експортерам; неефективні розподільча і регулююча функції, а саме нерівномірний розподіл підтримки між різними продуктами та підприємствами, регулювання цін (встановлення мінімальних і максимальних цін на соціальнозначущу продукцію), забезпечення системи контролю якості та безпеки харчових продуктів;
- з боку попиту – неефективна фіскальна політика, яка зрівняла у податковому навантаженні і заможного, і бідного громадян країни; неефективна розподільча функція, яка зумовлює те, що серед отримувачів пільг тільки 22% становило бідне населення, решта – небідні, при цьому сума пільг на одне бідне домогосподарство становила 431,2 грн., а для небідних – 777,3 грн. [5]; неефективна регулююча функція держави у системі оплати праці, яка стосується відсутності раціонально обґрунтованих співвідношень між індивідуальним трудовим вкладом і матеріальною винагородою працівника та між приростами обсягів виробництва й фонду оплати праці, що не сприяє зростанню доходів українців.

Висновки. Аналіз закономірностей й особливостей формування ринку продовольства свідчить, що в сучасних умовах роль держави в регулюванні ринкових відносин має підсилюватися. Це пов'язано з необхідністю вирішення проблем, що:

- існують традиційно – проблеми реалізації продовольчих товарів, недосконалість взаємовідносин сільського господарства з переробними, заготівельними підприємствами та торговельними закладами;
- утворилися в процесі трансформації економіки – порушення територіальної спеціалізації і концентрації аграрного виробництва, високий рівень концентрації власності у харчової промисловості, торговельний монополізм;
- викликані глобальною економічною кризою – стагфляція, спад виробництва, дефіцит державного бюджету, негативна демографічна ситуація, низький рівень реальних доходів і недостатня соціальна захищеність населення.

Відповідно до того, що розвиток й ефективне формування ринку продовольства необхідно здійснювати на основі вивчення поведінки суб'єктів ринку, то у подальших дослідженнях зосередимо увагу на маркетинговій діяльності, яка спрямована на досягнення рівноважного стану ринку продовольства (поєднання потреб споживачів з можливостями виробників і торговельних підприємств).

Література

1. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : моногр. / О. В. Березін – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 184 с.
2. Гладій М. В. Формування оптового ринку в Україні / М. В. Гладій. – К. : ННЦ Ін-т аграрної екон., 2007. – 580 с.
3. Кундєєва Г. О. Вплив рівня диференціації доходів населення на вирішення продовольчої безпеки домогосподарств / Г. О. Кундєєва // Вісник ЗНУ. – 2010. – № 4(8), – С. 98–112.
4. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Соціально-економічне становище домогосподарств України в 2009 році. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sdrs/dod_1.htm.
6. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=396.
7. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность / М. Алле. – М. : ТЕИС, 2003. – 123 с.
8. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації Державне управління: удосконалення та розвиток / О. В. Скидан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=15>.
9. Липчук В. В. Маркетинг: основи теорії і практики : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Липчука. – Львів : Новий світ, 2000; Магнолія-плюс, 2003. – 288 с.
10. Лузан Ю. Я. Розвиток державної підтримки аграрного сектору України в умовах членства в СОТ / Ю. Я. Лузан // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 6.
11. Дейнеко Л. В. Державне регулювання виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах глобалізації / Л. В. Дейнеко, П. М. Купчак // Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах інтеграційних процесів : Матеріали Між нар. наук.-практ. конф., Миколаїв, 2010). – С. 3–7.
12. Малигіна В. Д Пріоритети національного ринку безпечного продовольства / Малигіна В. Д, Породіна Л. В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icp-ua.com/ru/pr%D1%96oriteti-nats%D1%96onalnogo-rinku-bezpechnogo-prodovolstva>.